

XALQ MAQOLLARINING KOGNITIV VA PRAGMATIK
TAHLILI

Kodirova Dilnoza Mamadiyarovna
Samaraqand davlat chet tillar instituti
mustaqil izlanuvchisi.

Email: fraudilka@mail.ru

Tel: 998970198206

Annotatsiya

Ushbu maqolada xalq og‘zaki ijodining qadimiy va dolzarb janrlaridan biri bo‘lgan maqollar kognitiv va pragmatik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Maqollar xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar va tafakkur tarzini aks ettiruvchi qisqa va lo‘nda nutqiy birlik sifatida milliy tafakkur ko‘zgusi hisoblanadi. Tadqiqotda maqollarning inson tafakkuridagi konseptual asoslari, metaforik tuzilishi hamda nutq jarayonidagi kommunikativ vazifalari yoritiladi. Shuningdek, maqollarni zamonaviy tilshunoslik, lingvokulturologiya va ta‘lim jarayonida o‘rganishning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: maqol, xalq og‘zaki ijodi, kognitiv tilshunoslik, pragmatika, paremiologiya, metafora, milliy tafakkur

Аннотация

В данной статье анализируются пословицы как один из древнейших и актуальных жанров народного устного творчества с позиций когнитивного и прагматического подходов. Пословицы рассматриваются как краткие и ёмкие речевые единицы, отражающие мировоззрение, ценности и образ мышления народа, и выступают зеркалом национального сознания. В исследовании освещаются концептуальные основы пословиц в человеческом мышлении, их метафорическая

структура, а также коммуникативные функции в процессе речи. Кроме того, раскрывается значение изучения пословиц в современной лингвистике, лингвокультурологии и образовательном процессе.

Ключевые слова:

пословица, народное устное творчество, когнитивная лингвистика, прагматика, паремиология, метафора, национальное мышление

Abstract

This article analyzes proverbs as one of the oldest and most relevant genres of folk oral creativity from the perspectives of cognitive and pragmatic approaches. Proverbs are regarded as concise and meaningful linguistic units that reflect the worldview, values, and patterns of thinking of a people, and they serve as a mirror of national consciousness. The study highlights the conceptual foundations of proverbs in human cognition, their metaphorical structure, as well as their communicative functions in speech. In addition, it reveals the significance of studying proverbs in modern linguistics, linguoculturology, and the educational process.

Keywords:

proverb, folk oral creativity, cognitive linguistics, pragmatics, paremiology, metaphor, national thinking

Kirish

Xalq og‘zaki ijodi insoniyat tarixining eng qadimiy va boy qatlamlaridan biri hisoblanadi. Uning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan maqollar esa xalqning asrlar davomida to‘plagan hayotiy tajribasi, donishmandligi va ijtimoiy qarashlarini o‘zida mujassam etadi. Maqollar qisqa, lo‘nda va chuqur ma’noga ega bo‘lib, ular orqali xalqning dunyoqarashi va tafakkur tarzi namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy tilshunoslikda maqollarni o‘rganish yangi bosqichga ko‘tarilgan bo‘lib, endilikda ular nafaqat folklor namunasi, balki kognitiv va

pragmatik jihatdan ham tadqiq etilmoqda. Bu esa maqollarning inson tafakkuri va nutq faoliyatidagi o‘rnini chuqurroq anglash imkonini beradi.

1. Kognitiv yondashuv asosida maqollar tahlili

Kognitiv tilshunoslik tilni inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, maqollar inson ongida shakllangan bilimlar tizimi va konseptual modellarni aks ettiradi. Har bir maqol ma‘lum bir konseptni ifodalaydi va u orqali inson dunyoni qanday idrok etishi namoyon bo‘ladi.

Masalan, “Vaqt oltindan qimmat” maqolida vaqt tushunchasi moddiy boylik – oltin bilan qiyoslanadi. Bu metafora inson tafakkurida vaqtning qadri yuqori ekanligini anglatadi. Shuningdek, “Ilm – chiroq, jaholat – zulmat” maqolida bilim va jaholat qarama-qarshi konseptlar sifatida ifodalanadi.

Kognitiv tahlil maqollarning quyidagi jihatlarini ochib beradi:

- konseptual metaforalar tizimi
- kategoriyalash jarayonlari
- umumlashtirilgan tajriba modeli
- milliy tafakkur shakllari

Maqollar insonning bilish jarayonini aks ettiruvchi vosita bo‘lib, ular orqali avlodlar tajribasi uzatiladi. Shu sababli ular kognitiv bilimlarning muhim manbai hisoblanadi.

2. Pragmatik yondashuv va uning xususiyatlari

Pragmatika til birliklarining nutq jarayonida qanday qo‘llanilishini o‘rganadi. Maqollar ham kommunikativ vazifani bajaruvchi birlik sifatida pragmatik tahlil obyekti hisoblanadi.

Maqollar nutqda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- fikrni ixcham ifodalash
- ta’sirchanlikni oshirish
- dalillash va asoslash
- tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish

Masalan, “Yetti o‘lchab, bir kes” maqoli maslahat berish va ehtiyotkorlikka undash vazifasini bajaradi. “Birlikda kuch bor” maqoli esa jamoaviylikni targ‘ib qiladi.

Pragmatik jihatdan maqollar kontekstga bog‘liq holda turli ma‘nolarni ifodalashi mumkin. Ular nutq strategiyasi sifatida suhbatdoshga ta‘sir o‘tkazish, ishonch uyg‘otish va muloqotni samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

3. Kognitiv va pragmatik yondashuvlarning o‘zaro bog‘liqligi

Kognitiv va pragmatik yondashuvlar bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Kognitiv yondashuv maqollarning ichki mazmunini, ya‘ni tafakkurdagi konseptual asoslarni o‘rganadi, pragmatik yondashuv esa ularning nutqdagi qo‘llanilishini tahlil qiladi.

Masalan, metaforik mazmunga ega maqollar (kognitiv jihat) nutqda ta‘sirchanlikni oshirish uchun ishlatiladi (pragmatik jihat). Bu esa maqollarning ikki tomonlama — tafakkuriy va kommunikativ xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

4. Maqollarning lingvokulturologik ahamiyati

Maqollar milliy madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Ular xalqning urf-odatlarini, qadriyatlarini va tarixiy tajribasini aks ettiradi. Lingvokulturologik yondashuv maqollarni madaniy kod sifatida talqin qiladi.

Masalan:

- “Mehmon otangdan ulug‘” – mehmondo‘stlik qadriyati
- “Ona yurtning – oltin beshiging” – vatanparvarlik g‘oyasi

Bu kabi maqollar milliy mentalitetni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

5. Zamonaviy texnologiyalar va maqollarni o‘rganish

Bugungi kunda ilm-fan rivoji maqollarni o‘rganishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan:

- korpus lingvistikasi
- sun‘iy intellekt asosidagi tahlil

- elektron lugʻatlar va bazalar

Bu vositalar maqollarni tizimlashtirish, qiyosiy oʻrganish va tarjima qilish jarayonini yengillashtiradi.

Shuningdek, taʼlim jarayonida interaktiv metodlar yordamida maqollarni oʻrgatish samaradorligi oshmoqda. Bu esa yosh avlodning milliy qadriyatlarni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedov A. *Oʻzbek maqollari va ularning lingvistik xususiyatlari*. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Permyakov G. L. *Osnovy strukturalʼnoy paremiologii*. – Moskva: Nauka, 1988.
3. Xolmonova M. *Folklor va xalq ogʻzaki ijodi*. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2015.
4. Dundes A. *International Folkloristics*. – New York, 1999.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago, 2003.
6. Rahmonov H. *Til va madaniyat: lingvokulturologiya asoslari*. – Toshkent,